

Питання шевченкознавства

LXXX

Роксолана Петрівна Зорівчак народилася 8 листопада 1934 р. у Львові. 1956 р. закінчила відділ англійської філології факультету іноземних мов Львівського державного університету імені Івана Франка, 1976 р. захистила кандидатську дисертацію “Фразеологія письменника як проблема перекладу (на матеріалі перекладів поетичних творів Т.Г. Шевченка англійською мовою)”, 1987 р. – докторську “Лінгвостилістичні характеристики художнього тексту і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)”. Багато років працювала на кафедрі іноземних мов Львівської державної консерваторії ім. М.В. Лисенка, у 1992–1998 рр. – професор кафедри англійської філології Львівського державного університету імені Івана Франка, з 1998 р. – перший завідувач кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура цього ж університету. Роксолана Петрівна – доктор філологічних наук (1988), професор (1989), член Вченої (з 1994), член та заступник голови Науково-технічної (з 1998) рад університету, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1992), академик Академії наук вищої школи України (1993), член Національної спілки письменників України (1997), відмінник освіти України (2002), заслужений працівник освіти України (2005), лауреат Літературної премії імені Григорія Кочура (2011), Літературної премії журналу “Всевіт” Ars translations ім. Миколи Лукаша (2014). Анліст-фразеолог, перекладознавець, дослідник теоретичних проблем перекладу, історії та лінгвостилістичної специфіки входження української літератури до англомовного світу та англомовних літератур до української літератури, засновник англомовної шевченкіани як окремої наукової галузі. Авторка монографій “Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою)” (1983), “Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)” (1989), розділу “Українсько-англійські літературні взаємини” (у кн.: “Українська література в загальнослов’янському і світовому літературному контексті”: У 5 т. – К., 1988.– Т. 3). У її доробку понад 700 розвідок із перекладознавства, контрастивної лінгвістики та англістики в колективних монографіях, енциклопедичних виданнях, в україномовній та англомовній лінгвістичній пресі. Також дослідниця репрезентує українське перекладознавство у світовому контексті як учасник численних міжнародних форумів. Роксолана Петрівна Зорівчак популяризує українську мову у світі, зокрема викладала в Лондонському та Іллінойському університетах.

Редакція журналу “Слово і Час” щиро вітає ювілярку, зичить міцного здоров’я, плідних здобутків на науковій ниві, незгасного оптимізму на многі літа!

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО АНГЛОМОВНОГО СВІТУ (1876–2014)

Розвідку присвячено історії осмислення творчості та особистості Тараса Шевченка в англomовному світі, починаючи від перших інформативних повідомлень до найновіших наукових здобутків, що відповідають сучасним науковим парадигмам. Зосереджено увагу на працях К.О. Меннінга, Ю. Луцького, Г. Грабовича; докладно розглянуто передмови до англomовних видань поетових творів, зокрема В.К. Метьюза, К.Г. Андрусишина, М. Найдана.

Ключові слова: шевченкознавство, рецепція, англійська мова, поет, переклад, розвідка, життєпис.

Roksolana Zorivchak. Shevchenko studies in the Anglophone world (1876–2014)

The research covers the history of reception of Taras Shevchenko's writings and personality in the Anglophone world, starting with the first informative articles up to the modern scholarly writings in the light of contemporary paradigms. The greatest attention is paid to the writings by C.A. Manning, G. Luckyi, G. Grabowicz. The paper also explores introductions to the Anglophone editions of Shevchenko's poems, particularly to those by W.K. Matthews, C.H. Andrusyshyn, M. Naydan.

Key words: Shevchenko studies, reception, English language, poet, translation, research, biography.

Шевченкознавство англomовного світу – складова англomовної україністики, порівняно молодій галузі досліджень. Визначити, що саме включати до цієї наукової галузі нелегко, бо дуже складною виявилася доля україністики загалом. Чи, приміром, належать до англomовної шевченкіани опубліковані англійською мовою праці професора Юрія Шевельова, видатного українського філолога, який в останньому прижиттєвому інтерв'ю стверджував, що мав у житті двох учителів – Леоніда Булаховського та Василя Сімовича? Утім праці професора Шевельова ввійшли до золотого фонду англomовної україністики. Професор Григорій-Джордж Грабович за методологією своїх досліджень, мабуть, таки належить до шевченкознавства англomовного світу, хоча деякі його праці, зокрема про поему “Гайдамаки”, мають лише український варіант. У цій розвідці я дотримувалася такого принципу: усе, що опубліковано в англomовному світі про Т. Шевченка англійською мовою, належить до шевченкознавства англomовного світу.

Першими знайомили англomовного читача із творчістю Т. Шевченка політичні емігранти з України й Росії (М. Драгоманов, О. Герцен, М. Огарьов, С. Кравчинський та ін.), популяризуючи його не лише як великого поета, а як і політичного діяча, борця за волю.

1876 р. датується перша окрема публікація про українського поета в англomовному світі, коли в жовтневому випуску щомісячника “The Galaxy” (“Плеяда”), що виходив у Нью-Йорку, Джон Остін Стівенс опублікував статтю з вагомою назвою “Шевченко – національний поет Малоросії” (курсив наш. – Р. З.). При дослідженні рецепції творчості поета важливо знати, хто із чужинців писав про нього. Дж.О. Стівенс був багаторічним бібліотекарем Нью-Йоркського історичного товариства, засновником та редактором періодичного видання “Magazine of American history” (“Журнал американської історії”). Він також автор численних статей, присвячених історії США. Великий вплив на формування особистості Дж.О. Стівенса мало його походження, адже був онуком Ебенезера Стівенса, учасника бостонських повстань проти англійських колонізаторів, соратника президента Дж. Вашингтона під час війни за незалежність у Північній Америці. У період громадянської війни у США Дж.О. Стівенс був близьким до президента А. Лінкольна, допомагав йому збором коштів для армії.

Статтю “Шевченко – національний поет Малоросії” побудовано на матеріалі критико-біографічного нарису французького дослідника Е. Дюрана, опублікованого 1876 р. в журналі “Revue des deux mondes” (“Огляд двох світів”).

Вона мала інформативний характер: автор подав стисло інформацію про Україну та українську мову, досить докладно й загалом достовірно розповів про життя і творчість Т. Шевченка, зазначивши, що Т. Шевченко заслуговує на всесвітнє визнання [53].

За матеріалами критико-біографічного нарису Е. Дюрана написано також першу англійську розвідку про Т. Шевченка в Англії – студію “Південноросійський поет”, опубліковану 5 травня 1877 р. в літературному тижневику “All the year round” (“Круглий рік”), який видавав Ч. Діккенс-молодший [13]. У цій анонімній статті відчувається вплив популярних тоді в Європі ідей Т. Карляйля про обожнювання національних героїв, зокрема поетів. У ній подано життєпис Т. Шевченка й характеристику його як поета, що був речником свого народу, на тлі стисло викладеної історії цього народу; наголошено на художньому подвижництві поета, антикріпосницькому характері його творчості, популярності “Кобзаря”. Той факт, що Т. Шевченко оволодів серцями мільйонів, на думку автора, доводить слабкість російської, здавалося б, всемогутньої імперії. Однак упадає в око недостатня поінформованість невідомого автора (щодо творчості Т. Шевченка під час та після заслання тощо).

Глибший аналіз і докладніші відомості про Т. Шевченка подано у працях британського славіста В.Р. Морфіла. Після закінчення Оксфордського університету у 1857 р. він упродовж багатьох років працював тьютором в Оріельському коледжі того ж університету. Водночас наполегливо студіював слов'янські мови, а також угорську, румунську, грузинську. Аж 1889 р. В.Р. Морфіла обрали штатним лектором російської мови, а 1900 р. – професором і завідувачем новоствореної кафедри слов'янських мов – першої у Великобританії.

Про Т. Шевченка вчений писав у багатьох своїх працях. Перша стаття В.Р. Морфіла “Селянські поети Росії” [40] частково присвячена Т. Шевченкові. У ній, крім Шевченкової, розглядається творчість М. Ломоносова й О. Кольцова. Щодо шевченкознавчого матеріалу, то це відгук на двотомне празьке видання “Кобзаря” 1876 р. Докладно переповідаючи життєпис Т. Шевченка, автор замало уваги приділяє його творчості, хоча вперше оприявнює прозовий переклад восьми початкових рядків “Заповіту”. Майже те саме, що у статті “Селянські поети Росії”, В.Р. Морфіл подає про Т. Шевченка в монографії “Росія” 1880 р. У квітні 1886 р. дослідник публікує розвідку “Козацький поет”, повністю присвячену Т. Шевченкові. Стаття значно глибша за попередню, у ній подано докладнішу характеристику творчості Т. Шевченка як національного поета України і борця проти кріпацтва. Автор стверджує, що твори Т. Шевченка дуже важко перекладати англійською мовою, і проводить паралель між Т. Шевченком і Р. Бернсом [38]. 1887 р. В.Р. Морфіл уперше подав дані про українську мову та літературу в дев'ятому томі “Британської Енциклопедії” [39]. У січні 1903 р. журнал “Атенеум” друкує рецензію вченого на антологію “Вік”. Ця рецензія була опублікована без підпису, але і стиль її, і повторення окремих абзаців з інших праць науковця (зокрема, щодо територіальної характеристики української мови, щодо відвідин України Т. Шевченком у 1859 р. та ін.), безперечно, вказують, хто був її автором. Половина рецензії присвячена творчості Т. Шевченка [14]. Погляди В.Р. Морфіла на творчість українського поета поступово поглиблювалися, однак він так і не зрозумів по-справжньому народності Шевченкової творчості, революційного спрямування його поезії, не усвідомив значення українського поета як передового мислителя свого часу, класика світової літератури.

1883 р. німецький лінгвіст К. Абель прочитав в Оксфордському університеті курс лекцій із порівняльної лексикографії української та російської мов, в якому

в загальних рисах ішлося про спадщину Т. Шевченка як найвизначніше явище української літератури [11].

Прибуття близько 30 тисяч українців до Великобританії після Другої світової війни стимулювало зацікавлення творчістю Т. Шевченка серед ширшого кола читачів. 11 березня 1951 р. з нагоди 90-річчя від дня смерті Т. Шевченка зі змістовною доповіддю про нього виступив професор Інституту славістики Лондонського університету В.К. Метьюз на академії, організованій Союзом українців Великобританії. У тому ж році під заголовком “Тарас Шевченко. Людина і символ” її опубліковано в Лондоні окремою брошурою [36]. 1961 р. видано збірку перекладів поезії Т. Шевченка (перекладач – Віра Річ), і там також передруковано розвідку В.К. Метьюза [37]. Переповідаючи життєпис поета та характеризуючи його творчість, науковець акцентує на тому, що слава та популярність Т. Шевченка зростають завдяки утвердженню національної самосвідомості української нації. В.К. Метьюз звертає увагу на те, що Т. Шевченко є символом своєї нації в її прагненні до волі та державності. Автор акцентує на тому, що Т. Шевченко дуже талановитий і самобутній майстер слова, що українці як нація завдячують поетові у своєму відродженні.

На початку 1960-х рр. у Великобританії, як і в усьому світі (передусім там, куди доля закинула українців), готувалися до Шевченкових ювілеїв 1961 та 1964 рр. Досить багата інформацією шевченкознавча студія П. Бентлі, уміщена в англomовному випуску “Кур’єра ЮНЕСКО” 1961 р. [16]. Доречно згадати Герберта Маршала. Про життя і творчість А.Ф. Олдріджа Г. Маршал розповів (у співавторстві з М. Сток) у книжці “Айра Олдрідж – негрятянський трагік” (Лондон, 1958), що декілька разів перевидавалася. До її українського перекладу (1966) входить (з О. Новицьким) розділ “Тарас Шевченко і Айра Олдрідж” [5]. У США М. Троммер (Трембіцька) написала стислий нарис про дружбу цих двох великих митців [56]. В англomовній статті “Шевченко в Англії”, що виникла на основі матеріалів, опублікованих в українській пресі, Г. Маршал стисло подає історію перекладів Шевченкового слова англійською мовою до березня 1964 р. [35].

Чималі заслуги перед англomовною науковою шевченкіаною Віктора Свободи (справжнє ім’я і прізвище – Віталій Тканов). Зокрема, вартісні три його статті, присвячені стосункам між Т. Шевченком та В. Белінським. У полеміці із Ф. Приймою щодо авторства анонімної рецензії на “Кобзар”, опублікованої у травні 1840 р., Віктор Свобода у статті “Шевченко й Белінський: Новий погляд” (1978), залучивши до співавторства фахівця з теорії ймовірності і статистики професора Шеффілдського університету Р. Мартіна, застосовує вперше в шевченкознавстві статистично-стильометричний комп’ютерний аналіз (за системою дослідника з Кембриджа А. Юла) [54]. Працював Віктор Свобода над історією підцензурних видань поетових творів, написав чимало рецензій на шевченкознавчі публікації. У 1962–1992 рр. він вів Відділ україніки у престижному бібліографічному покажчику Наукової асоціації сучасних гуманітарних наук, де шевченкознавство було виокремлене в рубрику. 1955 р. в лондонському славістичному журналі подано розвідку літературознавця Ю. Бойка “Тарас Шевченко і західноєвропейська література” в англomовному перекладі Віктора Свободи [18]. 1956 р. ця праця вийшла в Лондоні окремим виданням, в якому опубліковано також англomовні переклади тринадцяти творів Т. Шевченка.

Щодо Канади, то в 1943 р. відкрито перший факультативний курс української мови в Саскачеванському університеті (м. Саскатун). Поступово україністику стали викладати в більшості університетів цієї держави. При Альбертському університеті (м. Едмонтон) 1976 р. організовано Канадський інститут

україністики (KIUC), що розгорнув досить широку дослідницьку та видавничу діяльність. KIUC і Торонтський університет видають із 1978 р. двічі на рік “Journal of Ukrainian Studies” (“Журнал україністики”), до № 7 включно – “Journal of Ukrainian Graduate Studies” (“Журнал студентів україністики”). У першому випуску цього журналу Л. Шнайдер опублікувала досить цікаву статтю про романтизм Т. Шевченка [43]. 1989 р. в цьому журналі розміщено публікацію Я. Розумного “Повернення символу: Шевченкова Катерина в сучасній українській радянській літературі”, в якій автор стверджує, що в Шевченковій поезії, як і в сучасній українській поезії, це ім’я виступає символом, що може наповнюватися і позитивним і пейоративним змістом [42].

Чималий внесок у шевченкознавство англомовного світу професора Торонтського університету Ю. Луцького. 1971 р. він опублікував дискусійну монографію “Між Гоголем і Шевченком. Полюси літературної України, 1798–1847” [31]. У ній дослідник чітко обґрунтував самотутнє українство Т. Шевченка на протигагу М. Гоголю, що також був сином української землі й дитиною українського народу, але, на думку автора, інтегрувався майже повністю в російську культуру. Т. Шевченко, навпаки, став квінтесенцією українства, символом самотутності, окремішності не лише нашої літератури, а й усього українського народу. Щодо М. Гоголя, досить важко погодитися з Ю. Луцьким, не лише у світлі сучасних досліджень. І. Франко ще 1901 р. в життєписі К. Гавлічка-Боровського без будь-яких сумнівів писав про “геніального українця Миколу Гоголя” [6, 401]. Ю. Луцький – англомовний перекладач біографії Т. Шевченка (опубл. 1988 р.), написаної П. Зайцевим у 1938 р. для Шевченкового шістнадцятитомника й виданої в оригіналі 1955 р. Англомовний варіант деякою мірою скорочений [62]. 1964 р. Ю. Луцький опублікував цікаву англомовну статтю “Чи є Шевченко символом всезагальної волі?” [32], в якій переконливо доводив, що дослідники надто заідеологізували Т. Шевченка і як поет найвищої проби він не повністю відомий навіть у своєму рідному краю. Автор докладно аналізує загальнолюдські мотиви у творчості Т. Шевченка, цитуючи уривки з його творів в англомовних перекладах К.О. Меннінга, Віри Річ, К.Г. Андрусишина, В. Кіркконела. 1981 р. Канадський інститут українознавства при Торонтському університеті опублікував за редакцією Ю. Луцького англомовну антологію шевченкознавчої критики (із ґрунтовною вступною статтю Б. Рубчака), задуману як університетський підручник для студентів [44]. У книжці “Шевченко і критики (1861–1980)” – 27 статей як давніх дослідників (П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка), так і сучасних (Б. Рубчака, Г. Грабовича та ін.). У збірці подано різні аспекти шевченкознавчих досліджень: біографічний, соціологічний, історичний, порівняльно-історичний.

1964 р. ознаменувався появою майже повного англомовного “Кобзаря”, опублікованого в Торонто [47]. Переклади здійснив В. Кіркконел за допомогою підрядників К.Г. Андрусишина та шевченкознавчих консультацій С. Гординського. Тексти перекладів обговорювали молоді українські поети, що виростили в англомовному світі – Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак. 1963 р. В. Кіркконел і К.Г. Андрусишин опублікували укладену та перекладену ними антологію української літератури [57]. Передмову до англомовного “Кобзаря” [12] та детальні коментарі до окремих творів написав К.Г. Андрусишин. Головна його заслуга в тому, що передмову він писав для англомовного читача, досить глибоко пояснюючи своєрідності тієї дійсності, в якій довелося жити та творити Т. Шевченку, стати символом того народу, його гордістю, шаном та славою. Зокрема, докладно аналізує науковець поеми “Сон”, “Кавказ”, послання “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”, переспіви біблійних псалмів.

З англomовних досліджень, опублікованих в Україні, доречно згадати збірку статей про Шевченкову творчість та сприйняття її у світі, опубліковану товариством “Україна” за редакцією В. Бородіна 1988 р. [45]. Від інших опублікованих в Україні англomовних видань, зокрема передмов до англomовних збірок поезії Т. Шевченка, вона вигідно вирізняється орієнтацією на англomовного читача.

Дуже цікаву працю опублікувала в 1992 р. торонтська дослідниця (випускниця одеського університету) А. Маколкін “Ім’я, герой, знак. Семіотика націоналізму, подана через героїчну біографію”, в якій, застосовуючи семіотичний аналіз, вона стверджує надзвичайну популярність Т. Шевченка, аналізує тексти його біографій із різним етнокомпонентом [33]. Предметом дослідження в монографії виступає Т. Шевченко, знак великої семіотичної інтенсивності; іншу семіотичну константу становить жанр біографії.

Досить неповно, сказати б, упереджено, подано історію шевченкознавства в п’ятитомній англomовній “Енциклопедії України” (публікація Канадського інституту українознавства, НТШ та Канадської фундації українознавчих студій, 1984–1993 рр.) [15]. Це відчувається і в оглядовій статті, і при розкритті більшості персоналій. Автори тенденційно ігнорують той відрадний факт, що, попри несприятливі умови та нестерпну цензуру, зокрема стосовно шевченкознавства, науковці України та інших колишніх республік Радянського Союзу зробили значний внесок у вивчення життя та творчості Т. Шевченка.

2001 р. Канадський інститут українознавства опублікував надзвичайно вартісну лексикографічну працю для вивчення Шевченкової мовотворчості – “Конкорданцію поетичних творів Тараса Шевченка” [20]. Її редакцію та упорядкування здійснили професор Олег Ільницький і доктор Юрій Гавриш. Ця чотиритомна праця прибула в Україну завдяки фінансовій допомозі Наукового товариства ім. Шевченка в Америці влітку 2002 р., напередодні П’ятого конгресу Міжнародної асоціації українців (Чернівці, 25–30 серпня 2002 р.). НТШ в Америці подарувало бібліотекам й університетам України 450 комплектів “Конкорданції”.

Поетичне мовлення Т. Шевченка-генія, що закарбував у художньому слові побут та історію свого народу, пов’язане міцно з народним і становить одну з найважливіших частин самої основи складу сучасної української літературної мови. Йому властива максимальна економія слова, дивна сила й мальовничість вислову, виразність і стислість у змалюванні деталей. Мовний діапазон поета величезний: від “поросячої крові” (“Мов поросяча, кров лилась...”) до “все упованіє моє на тебе, мій пресвітлий раю...”. Таке мовлення вже давно заслуговує на конкорданцію.

Конкорданції (конкорданси) – це особливий різновид словників, в яких в алфавітному порядку подано кожну словоформу із творів окремого письменника в контексті. Конкорданція повністю охоплює відповідну лексику, але не дає семантичної інформації про слово. Найперше було укладено конкорданції Біблії та творів В. Шекспіра, зокрема 1737 р. шотландець А. Круден опублікував “The Complete Concordance to the Holy Scriptures” (“Повний конкорданс Святого Письма”), що чимало разів перевидавався і служить основою для всіх інших конкордансів англomовної Біблії. 1844–1845 рр. літераторка М.В.К. Кларк уклала “The complete Concordance to Shakespeare” (“Повний конкорданс до творів В. Шекспіра”). Число конкордансів постійно зростає передусім в англomовному світі. Тепер укладати конкорданції стало легше у зв’язку з розвитком комп’ютерної й корпусної лінгвістики. У 1968–1970 рр. опубліковано у видавництві Оксфордського університету восьмитомний конкорданс В. Шекспіра, створений на основі найновіших досягнень лексикографії

і шекспірознавства (творець концепції цього словника і його укладач – М. Спєвак).

Зазначимо, що Шевченкове мовлення досліджено досить вичерпно, зокрема, завдяки Інституту мовознавства імені О.О. Потебні. 1964 р. “Наукова думка” опублікувала двотомний “Словник мови Шевченка” (відповідальний редактор професор В. Ващенко), де зафіксовано всі слова, що трапляються в українських творах Т. Шевченка: і в поезії, і у прозі, і в епістолярній спадщині. У 1985–1986 рр. це ж видавництво опублікувало двотомний “Словарь языка русских произведений Тараса Шевченко” за редакцією доктора В. Брицина. Укладання цих словників донедавна в Україні здійснювалося вручну.

Однак між конкорданцією та зазначеними вище словниками існує принципова відмінність: у ній кожна непряма форма становить самостійну реєстрову словоформу, що подається в досить широкому контексті. Натомість ілюстративний матеріал до реєстрового слова у словниках обмежено кількома цитатами, вибір яких досить довільний і робиться переважно для з’ясування значення слів.

Конкорданція базується на перших двох томах “Повного зібрання творів Тараса Шевченка” (у дванадцяти томах), виданих у Києві в 1989–1990 рр., що оцінюється дуже позитивно, бо це видання доступне всім в Україні та вийшло друком у період послаблення цензури й політичного контролю над українським словом.

Конкорданція охоплює 18401 лексичну одиницю поетового корпусу й подає 83731 випадок їхнього вживання у 22241 рядкові поезії. Кожну словоформу віршових творів подано у трирядковому контексті, що дуже важливо, зокрема, коли йдеться про фразеологізми (а на них Шевченкове мовлення надзвичайно багате). Найдовший твір Т. Шевченка – поема “Гайдамаки” – має 2569 віршових рядків.

Ще деякі цікаві факти. Лише тричі в українських віршових творах Т. Шевченка вживається сполучник “але” й дев’ять разів сполучник “хоча”. Словоформа “та” вживається 1393 рази. Але тут виникає певна проблема, адже ця словоформа – це і вказівний займенник (“Зорі сяяли, / А козаки, як та хмара, / Ляхів обступали”), і єднальний сполучник (“Обіззався орел сизий, / Та й дав ляхам знати! / Обіззався пан Трясило”), і протиставний сполучник (“Катерина вийшла. / Вийшла, та вже не співає, / Як перше співала”), але конкорданція не розшифровує семантики словоформ, не розмежовує лексичних і граматичних омонімів, і в цьому значний недолік конкорданцій як лексикографічного жанру.

Словоформа “Україна” трапляється в українських віршових творах Т. Шевченка 14 разів, “України” – 25 разів, “Україні” – 59 разів, “Україні-небозі” – один раз, “Україно” – дев’ять, “Україну” – 54 рази, “Україна” – 3 рази, “України” – 2 рази, “Україні” – 10 разів, “Україно” – один раз, “Україну” – 10 разів. Лексема “українець” загалом відсутня.

Російська поезія охоплює 1619 рядків і 6779 словоформ. Лексикон слів латинським алфавітом та лексикон прозових текстів (у поемі “Гайдамаки”) подано також окремо, однак прозовий контекст часто звучить непереконливо, бо він за змістом нецілісний.

Осмисленню історії рецепції творчості Т. Шевченка англійською літературою сприяють бібліографічні покажчики англійської україніки, зокрема М. Тарнавської (видає КІУС) [58-61], О. П’ясецької [17], О. Кравченюка [9], О. Соколишина, Б. Винара. Корисна для дослідників укладена канадським ученим А. Григоровичем бібліографія “Шевченкознавчі праці англійською мовою” 1989 р. [46].

2014 р. Фондація музею і меморіального парку Т.Г. Шевченка в Канаді публікує п'ятдесят поезій Т. Шевченка в оригіналі та в англійських і французьких перекладах. Використано давні переклади К.Г. Андрусишина і В. Кірконела, Е.Дж. Гантера, Джона Віра, Віри Річ, Е. Гільвіка та ін. Передмову до книжки написав А. Григорович [28], заслуги якого перед шевченкознавством чималі. Однак передмова деякою мірою розчаровує. По-перше, у ній трапляються помилки в подачі фактів, неприпустимі на сучасному етапі розвитку світового шевченкознавства. Приміром, стверджено, що Т. Шевченко відбував покарання рядовим у російській армії в Сибіру [28, 21]. Є в цій передмові цікаві, влучні вислови, утім вона значно програє порівняно зі вступною статтю К.Г. Андрусишина до англійського "Кобзаря", опублікованого в Торонто 1964 р. [12].

Протест прогресивних діячів проти заборони царського уряду вшанувати сторіччя із дня народження Т. Шевченка сприяв популяризації українського поета у США. У червні 1914 р. журнал "The American Review of Reviews" (Нью-Йорк) передрукував деякі матеріали про Т. Шевченка й "німий ювілей" із російської прогресивної преси, зокрема з "Русских ведомостей". Тим же роком датується перша окрема англійська публікація про Т. Шевченка – восьмисторінкова розвідка А. Цурковського "Забута нація і її пророк" [21].

З 1918 р. виходив у Нью-Йорку місячник "Ukraine", у першому випуску якого (1. IV) уміщено короткий нарис В. Левицького про українську літературу з портретом Т. Шевченка. Це був передрук статті, опублікованої 1914 р. під заголовком "Література України" в поважному британському журналі "Новий вік". 1925 р. цю статтю передрукували в Нью-Йорку вдруге [30].

10 серпня 1921 р. в тижневику "The Freeman", головним літературним редактором якого був видатний історик американської літератури В.В. Брукс (1886–1963), опубліковано цікаву статтю про Т. Шевченка як геніального поета і творця української нації в рубриці "Нотатки оглядача". Згодом окремі періодичні видання ("Common Grounds" – "Спільні основи"; "The Trident" – "Тризуб"; "The Ukrainian Life", "Forum") передруковували цей матеріал із незначними змінами та під різними заголовками і приписували авторство В.В. Бруксові.

У 30-х рр. минулого сторіччя в англійській українській пресі з'являються цікаві розвідки народжених у США або вихованих там дослідників, зокрема О. Іваха. Проте вони в основному стосувалися культурних зв'язків Т. Шевченка в Україні та Росії, а не характеристики його творчості, поетики, просодії, рецепції творчості українського генія в англійському світі.

Значно вартіснішою була українознавча діяльність професора А.П. Коулмена, ірландця за походженням, одного із засновників слов'янознавчих студій в Америці. Хоча головним його зацікавленням була полоністика, А. Коулмен зробив чималий внесок у популяризацію України та української культури у США. 22 листопада 1935 р. він виступив із доповіддю про історію розвитку української літератури на Літературному вечорі в Колумбійському університеті (Нью-Йорк). Характеризуючи творчість Т. Шевченка, А. Коулмен зупинився докладніше на поемі "Сон", уривки з якої цитував у перекладі своєї дружини М.Р.М. Коулмен. Доповідь прикметна тим, що творчість Т. Шевченка вписувалася в загальний контекст української літератури. Текст лекції опубліковано окремою брошурою в 1936 р. [19]. У "The Ukrainian Weekly" А.П. Коулмен опублікував статтю про Т. Шевченка 9 березня 1940 р. У 70-х рр. він писав про "нову золоту добу України", роздумуючи над розвитком українознавчих студій у США й Канаді.

Серед американських шевченкознавців вирізняється Кларенс Огастес Меннінг. До шевченкознавчої тематики К.О. Меннінг виявив особливий інтерес, що доводять, крім його книжок з української історії та літератури, розвідки: "Тарас Шевченко як світовий поет" (1945), "Переклади поезії Т. Шевченка

англійською мовою” (1958), “Освіта Шевченка” (1960), “Шевченків “Кавказ” (1960), “Вплив Брюллова на Шевченка” (1962), “Тарас Шевченко – поет України” (1964). Найвагоміше в них – це усвідомлення домінуючої ролі Т. Шевченка у формуванні української нації та водночас його геніального таланту як майстра слова та пензля. К.О. Меннінг чимало писав про всесвітнє значення творчості нашого поета, неодноразово наголошуючи на вселюдських ідеалах його поезії, стверджував, що Т. Шевченко був найповнішим виразником дум і прагнень українського етносу; що він, як ніхто інший, збагнув суть історичної правди нації, яка формувалася, та втілював її в найвищого ґатунку поетичному слові; він утвердив свою націю й дав їй гідне ім’я у світі; живучи в незбагненно принизливій атмосфері, у, здавалося б, катастрофічну для України вже летаргійну добу, він знайшов у собі досить сил, щоб вірити в майбутнє свого народу й жертвувати всім заради нього. 1936 р. побачила світ розвідка відомого політичного діяча, літературознавця та історика Дмитра Дорошенка про Т. Шевченка (в англійському перекладі). Вступ до книжки написав К.О. Меннінг, який назвав Т. Шевченка “одним з найвидатніших майстрів світової поезії”, що “став втіленням ідеалів, надій і мрій кожного українського патріота” [22, 10]. У книжці авторський текст супроводжується уривками із Шевченкових поезій у перекладах Е.Л. Войнич та К.О. Меннінга [22]. У тому ж році праця Д. Дорошенка вийшла друком у Канаді з передмовою Дж.В. Сімпсона [23].

У збірку своїх перекладів поезії Т. Шевченка 1945 р. К.О. Меннінг умістив передмову з містким фактажем. [34]. Вона дуже вартісна, оскільки націлена саме на англомовного читача. Життєпис та творчість Т. Шевченка подано в контексті світових історичних та літературних подій.

1962 р. з ініціативи Української Академії Наук у США, за редакцією професорів В. Міяковського та Ю. Шевельова, вийшла англомовна збірка матеріалів Шевченківського симпозиуму, проведеного у США 1961 р. [55]. Хоча статті збірника надруковані англійською мовою, усе ж їх аж ніяк не можна вважати набутком тільки американської науки, адже автори статей приїхали на американський континент уже сформованими науковцями. Дві статті (“Творчий процес Т. Шевченка” П. Зайцева та “Естетична теорія Т. Шевченка: підхід до проблеми” В. Петрова) опубліковано раніше українською мовою в журналах “Ми” (1939, ч. 9-10) та “Арка” (1948, ч. 4-5). Усі інші статті написано спеціально для цього видання. Автори прагнули оприлюднити різні аспекти життя та творчості поета з дистанції сторіччя: джерела його світогляду (В. Міяковський, М. Шлемкевич), своєрідності його ідіостилю (В. Петров, Ю. Шевельов, П. Зайцев), його малярські твори (Д. Горняткевич), театральні зацікавлення (В. Ревуцький), вплив поета на прийдешні покоління (Ю. Лавріненко, П. Одарченко).

Зокрема, новаторська (і водночас дискусійна) у збірці студія Ю. Шевельова “1860 рік у творчості Тараса Шевченка”. Осмисливши великий фактаж, дослідник доходить висновку, на основі вірша “Бували війни і військовії свари”, написаного 26 листопада 1860 р., що в останній період своєї творчості Т. Шевченко набув переконання, що не насильство, а перемога справедливості і правди врятують Україну. Якщо на зміну захопленню гайдамаччиною у 1840-х рр. прийшла поезія “Трьох літ”, то в останньому році поетового життя, на зміну революційному радикалізму О. Герцена, прийшли ідеї, уперше в зародку сформульовані в посланні “І мертвим, і живим, і ненарожденним...”. З позицією Ю. Шевельова погоджуються далеко не всі шевченкознавці, зокрема, Н. Чамата стверджує, що, “абсолютизуючи образ “і без сокири”, дослідник залишає поза увагою семантику насильства, руйнації, знищення, панівну в низці наступних мотивів” [7, 520]. Статтю Ю. Шевельова опубліковано по-українському в поновлених записках НТШ у Львові 1992 р. [8].

Певне пізнавальне значення (із пропуском, одначе, багатьох важливих фактів) мала книжка Р. Смаль-Стоцького “Шевченко зустрічає Америку” 1964 р. Заслуга її полягає також у цікавих ілюстраціях (двадцять, разом із портретом Т. Шевченка, бюстом поета роботи О. Архипенка, Шевченковий пам’ятник у Каневі, портрети А.Ф. Олдріджа, В. Ірвінга, А. Гончаренка та ін.) [52]. Ще раніше, 1959 р., Р. Смаль-Стоцький опублікував брошуру про позитивне ставлення Т. Шевченка до євреїв [51].

Шевченкознавець, що виростав у контексті американської культури та сформувався на американському науковому ґрунті, – професор кафедри української літератури імені Дмитра Чижевського Гарвардського університету Г. Грабович. Він президент НТШ у США (із 2012 р.), головний редактор часопису й видавництва “Критика”, науковий директор Інституту критики. Професор уже понад 30 років усебічно, у широкому світовому контексті, вивчає творчість Т. Шевченка [4]. Г. Грабович – автор монографії “Поет як міфотворець. Дослідження семантики символів у Тараса Шевченка” [27], перекладеної українською мовою С. Павличко та опублікованої в Києві в 1991 р. з дуже цікавою післямовою автора [2]. У ній ідеться про “своєрідний, глибоко закарбований в українських серцях, здається, Богом даний, тайнопис його (Т. Шевченка. – Р. З.) слова”. 1998 р. переклад опубліковано в Києві вдруге зі змінами та доповненнями.

У своїй праці про міфотворення Т. Шевченка Г. Грабович із позицій структуралізму та психоаналізу розглядає міф як фундаментальний код Шевченкової поезії (на трьох рівнях – особистісному, родинному та громадському) і як один із найглибших чинників поетового символізму. На думку дослідника, у поезії Т. Шевченка закодовано селянський, козацький та біблійний світи, а географічно-історичні символи – Суботів, Переяслав, Холодний Яр та ін. – піднесено до рівня національних святинь.

Щодо міфологічного методу, то концепція поезії як міфотворення становить одне із суттєвих надбань філософської думки від Платона до Ф. Шеллінґа та російських філософів XIX–XX ст. Звернення професора Г. Грабовича до міфу як до “фундаментального коду Шевченкових поезій” і одного з “найглибших чинників його символізму” приваблює як перша цікава спроба структуралістського аналізу української поезії при загалом традиційному спрямуванні досліджень в українському літературознавстві. Утім чимало українських науковців переконані, що Т. Шевченко, навпаки, деміфологізував українську історію, повернув національну ментальність від міфотворчості до історизму. У монографії є й інші полемічні моменти: недостатня увага до образності та ритмомелодики творів Т. Шевченка; неусвідомлення всезагальності, святості деяких поетових висловів (на зразок: “В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”) для українського народу, недостатня увага до джерел поетової творчості, до його соціально-історичної доби. Абсолютно недоречний також підрядковий (часто навіть прозовий) переклад Шевченкової поезії, особливо якщо врахувати, що всі віршовані твори Т. Шевченка перекладено англійською мовою, а серед перекладачів є такі майстри, як Е.Л. Войнич, Джон Вір, В. Кіркконел, Віра Річ, П. Фединський та ін.

Професор Г. Грабович – автор багатьох цікавих, новаторських студій шевченкознавчої тематики, що окреслюють напрямки для майбутніх досліджень. На окрему увагу заслуговує стаття 1980 р. про поему “Тризна” [26; 1]. Автор вважає її “найбайронічнішою” поемою Т. Шевченка, яка більше, ніж рукописна збірка “Три літа”, засвідчує перехід поета від романтизму до позиції трибуна, до Прометеїзму. Цей твір присвячений пошукам слова, виправданню такого пошуку. До шевченкознавчої тематики належать також

проникливі англомовні студії Г. Грабовича “До питання про глибинні структури в творах Шевченка” (1980), “Три погляди на козацьке минуле: Гоголь, Шевченко, Куліш” (1981), “Самоокреслення і децентрування: “Хіба самому написати...” і проблема писання” (1990). У своїх працях цей, без сумніву, дуже ерудований і глибокий дослідник робить спробу (часто вдалу) нового прочитання творів Т. Шевченка. 2013 р. Г. Грабович опублікував україномовну монографію “Шевченкові “Гайдамаки”: Поема і критика”, в якій у глобальному контексті обґрунтував своє осмислення поеми та її рецепцію, роль твору у становленні Шевченка як національного поета [3].

Відродно, що в англомовній лінгвістичній періодиці, передусім у “Harvard Ukrainian Studies”, з’являються цікаві шевченкознавчі розвідки, серед яких доречно відзначити студію Д. Слоуна про авторські дигресії (ліричні відступи) у поемі “Гайдамаки” [50] та В. Гітіна про вагомність образу оповідача у прозі Т. Шевченка [25]. Значно примітивніша стаття про повісті Т. Шевченка належить американському літераторові та журналістові українського походження Роману (Рею) Лепіці [29]. Він написав також декілька п’єс та одну телеп’єсу про Т. Шевченка (зі значною дозою художнього домислу) англійською мовою. Одну із п’єс – “A case of treason” у перекладі М. Рябчука (під назвою “Державна зрада”) – опублікував “Всесвіт” (1992, No 5/6).

Передмову до першого повного англомовного “Кобзаря” 2013 р., що вийшов у перекладі П. Фединського [49], написав професор славистики (україністики та русистики) Пенсильванського університету М. Найдан [41]. У ній вдало подано чимало фактів, але цей текст не відповідає жанру передмови до першого повного англомовного “Кобзаря”, зокрема після передмов К.О. Меннінга 1945 р. [34], В.К. Метьюза 1951 р. [37] та К.Г. Андрусишина 1964 р. [12], І. Дзюби (у перекладі Віри Річ) 2007 р. [24]. Жодним словом не згадує професор М. Найдан про майже 150-літню історію англомовної шевченкіани, начебто її й зовсім не було, а насправді її представляють імена неперевершених перекладачів: Е.Л. Войнич, Джона Віра, Віри Річ та чимало ін. Ситуацію покращує розвідка українського шевченкознавця, доктора філологічних наук Л. Генералюк “Шевченко: художник як поет і поет як художник”.

Критика перекладу покликана виховувати перекладачів, тих, за словами І. Франка, “золотарів з дуже делікатним струменем і дуже ніжною рукою”. Напевно, англомовне шевченкознавство могло би принести велику користь глибоким аналізом англомовних перекладів Шевченкових творів та дослідженням творчості Т. Шевченка у світовому або хоча б в англомовному контексті. Адже велика перевага цих науковців у тому, що вони живуть й активно працюють в англомовному світі. Але, на жаль, у критиці перекладів, у дослідженні сприйняття творчості Т. Шевченка англомовним світом їхні здобутки поки що незначні.

Шеститомна “Шевченківська Енциклопедія”, на завершення видання якої очікує вся інтелектуальна Україна, становить надзвичайний науковий здобуток шевченкознавства, підсумок досліджень багатьох поколінь. У ній на належному рівні показано англомовну шевченкіану – і поетичну, і критичну. Цим виданням можемо пишатися як великим науковим здобутком світового рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грабович Г.* Перехрестя “Тризни” / Пер. В. Івашка // *Шевченко, якого не знаємо: (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета)*. – К.: Критика, 2000. – С. 17-51.
2. *Грабович Г.* Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета / Пер. С. Павличко. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
3. *Грабович Г.* Шевченкові “Гайдамаки”: поема і критика. – К.: Критика, 2013. – 360 с.
4. *Гундорова Т.* Грабович Григорій Юлійович // *Шевченківська Енциклопедія: У 6 т. / М.Г. Жулинський (голова) та ін.* – К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – Т. 2: Г-З. – С. 154-155.

5. *Маршалл Г.* Айра Олдрідж – негритянський трагік / Г. Маршалл, М. Сток.; Пер. з англ. О. Новицького. – К.: Мистецтво, 1966. – 283 с.
6. *Франко І.* Карел Гавлічек-Боровський: життєписний нарис // *Зібрання творів у п'ятдесяти томах.* – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 11. – С. 399-409.
7. *Чамата Н.* “Бували війни і військові свари...” // *Шевченківська Енциклопедія: У 6 т.* / М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – Т. 1: А–В. – С. 518-521.
8. *Шевельов Ю.* 1860 рік у творчості Т. Шевченка / Пер. О. Молчко та Я. Семко // *Затиски НТШ.* – 1992. – Т. ССХХІV: Праці філологічної секції. – С. 89-106.
9. *Шевченкіяна* англійською мовою / Укл. Й. Кравченко // *Сучасність.* – 1964. – № 3. – С. 110-119; № 8. – С. 70-84; № 12. – С. 105-118.
10. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 1: Поезія. 1837–1847. – 526 с.
11. *Abel C.* The slavification of the Finnish area // *Slavic and Latin. Ilchester lectures on Comparative Lexicography delivered at the Taylor Institution.* – Oxford; London: Trübner, 1883. – P. 21-27.
12. *Andrusyshen C.H.* Introduction: Taras Shevchenko's life and work // *The Poetical Works of Taras Shevchenko: The Kobzar / Transl. from the Ukrainian by C.H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell.* – Toronto: University of Toronto Press, 1964. – P. IX-LI.
13. *Anon.* A South Russian poet // *All the Year Round – 1877.* – 5 May. Vol. 18, No. 440. – P. 220-224.
14. *Anon.* [Review] // *The Athenaeum.* – 1903. – No 3924. – 10 Jan. – P. 43-44. – Рец. на кн.: *Vik: the Century, a collection of Malo-Russian poetry and prose publ. from 1798 to 1898.* – 3 vols. (Kiev, Peter Barski).
15. *Antokhii M.* Shevchenko Taras / D.H. Struk, D. Zelska-Darewych // *Encyclopedia of Ukraine.* – Toronto; Buffalo; London, 1993. – Vol. 4. – P. 646-656.
16. *Bentley P.* Taras Shevchenko, Ukraine's poet of freedom // *The UNESCO Courier.* – 1961. – No. 7-8. – P. 53-56.
17. *Bibliography of Ukrainian literature in English and French: Translations and critical works, 1950–1986 / Compl. by O. Piaseckyj.* – Ottawa; London; Paris, Univ. of Ottawa Press, 1989 – 386 p.
18. *Bojko Ju.* Taras Shevchenko and West European literature // *The Slavonic and East European Rev.* – 1955. – Vol. 34, No. 82. (Dec.) – P. 77-98.
19. *Coleman A.* Brief survey of Ukrainian literature // *New York: Ukrainian Univ. Soc.,* 1936. – 24 p.
20. *A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko = Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка /* Ред. і упор. О. Ільницького, Ю. Гавриша: У 4 т. – New York; Edmonton; Toronto: Shevchenko Scientific Soc.; Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2001. – Т. 1-4.
21. *Curkovsky A.* The forgotten nation and its prophet. In memory of the one hundredth anniversary of the birth of Taras Shevchenko. – New York, 1914. – 8 p.
22. *Doroshenko D.* Taras Shevchenko. Bard of Ukraine. – New York: United Ukrainian Organizations of the United States, 1938. – 58 p.
23. *Doroshenko D.* Taras Shevchenko the national poet of the Ukraine / Introduction by G.W. Simpson. – Winnipeg: Ukrainian publ. co. of Canada, 1936. – 58 p.
24. *Dziuba I.* Taras Shevchenko (transl. by Vera Rich) // *Шевченко Т.* Вибрана поезія. Живопис. Графіка = *Shevchenko T.* Selected poems. Paintings. Graphic works / Пер. Віри Річ. – К.: Вид-во “Мистецтво”, 2007. – С. 46-69.
25. *Gitin V.* The reality of the narrator: typological features of Ševčenko's prose // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1985. – June. – P. 85-117.
26. *Grabowicz G.* The Nexus of the Wake: Ševčenko's Trizna // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1979–1980. – Vol. 3-4. – Pt. 1. – P. 320-347.
27. *Grabowicz G.* The poet as mythmaker: A study of symbolic meaning in Taras Ševčenko. – Cambridge, Mass: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1982. – X, 173 p.
28. *Gregorovich A.* Introduction // *Kobzar: Poetry by Taras Shevchenko in Ukrainian, English and French.* – Toronto: Taras Shevchenko Museum, 2014. – P. 7-27.
29. *Lapica R.* Shevchenko's nine Russian novels // *Ukrainian Quarterly.* – 1985. – Spring. – P. 25-41.
30. *Levitsky V.* The literature of Ukraine // *Slavonic nations of yesterday and today: Select readings and references on Russia, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and Bulgaria /* Ed. by M.S. Stanoyevich. – New York: H.W. Wilson, 1925. – P. 126-130.
31. *Luckyj G.S.N.* Between Gogol and Shevchenko: Polarity in Literary Ukraine 1798–1847. Muenchen: Wilhelm Fink Verlag, 1971. – 210 p.
32. *Luckyj G.S.N.* Is Shevchenko a symbol of universal freedom? // *Comparative Literature Studies.* – 1964. – Vol. 1. – P. 18-24.
33. *Makolkin A.* Name, hero, icon. Semiotics of nationalism through heroic biography. – Berlin; New York, Walter De Gruyter Inc, 1992. – 264 p.
34. *Manning C.A.* Introduction // *Shevchenko T.* The poet of Ukraine: selected poems / Transl. with an Introduction by C.A. Manning. – Jersey City, N. J.: Ukrainian National Ass., 1945. – P. V-VI, 1-59.
35. *Marshall H.* Shevchenko in England: Digest of the Soviet Ukrainian press. – 1964. – P. 19-21.
36. *Matthews W.K.* Taras Shevchenko: the man and the symbol: Address delivered on the occasion of the 90th anniversary of the death of Taras Shevchenko to the Association of Ukrainians in Great Britain on 11 March 1951. – London: Association of Ukrainians in Great Britain, 1951. – 16 p.
37. *Matthews W.K.* Taras Shevchenko: the man and the symbol // *Taras Shevchenko. Song out of Darkness /* Selected poems transl. from the Ukrainian by Vera Rich. – London: the Mitre press, 1961. – P. XI-XX.
38. *Morfill W.R.* A Cossack poet // *Macmillan's Magazine.* – 1886. – April. – P. 458-464.

39. *Morfill W.R.* The little Russian dialect, or Malorussian // *Encyclopaedia Britannica*, a dictionary of arts. Sciences, and general literature. – 1887. – 9th ed. – P. 118.
40. *Morfill W.R.* The peasant-poets of Russia // *I. T.G. Shevchenko, Kobzar* – 1876. – 2 Vols. Prague // *The Westminster rev.* New series. – 1880. – Vol. 58. – P. 63-93.
41. *Naydan M.* Kobzar for a new millennium // *Shevchenko T.* The complete Kobzar / Transl. from the Ukrainian by P. Fedynsky. – London: Glagoslav Publ. Ltd, 2013 – P. VI-XII.
42. *Rozumnyj Ya.* The return of a symbol: Shevchenko's Kateryna in contemporary Soviet Ukrainian literature // *Journal of Ukrainian Studies.* – 1989. – Vol. 14: In working order: Essays presented to G.S.N. Luckyi. – P. 129-142.
43. *Schneider L.E.* An examination of Shevchenko's romanticism // *Journal of Ukrainian Graduate Studies.* – 1978. Spring. – Vol. 1. No 1.
44. *Shevchenko and the critics, 1861–1980* / Ed. by G.S.N. Luckyj. Transl. by D. Ferguson & S. Yurkevich. – Toronto: Publ. in association with CIUS by Univ. of Toronto Press, 1980. – XI, 522 p.
45. *Shevchenko and the world* / Compl. by V. Borodin. – Kiev: Ukrainian Soc., 1988. – 78 p.
46. *Shevchenko books in English, 1911–1988* / By A. Gregorovich // *Forum*, 1989. – № 77. – P. 78-82.
47. *The poetical works of Taras Shevchenko. The Kobzar* / Transl. by C.H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. Toronto: University of Toronto press, 1964. – II, 563 p.
48. *Shevchenko T.* Kobzar / Trans. by Vera Rich: introduced and compiled by R. Zorivchak. – K.: Mystetstvo Publ., 2013. – 336 p.
49. *Shevchenko T.* The complete Kobzar / Transl. from the Ukrainian by P. Fedynsky. – London: Glagoslav Publ. Ltd, 2013. – 414 p.
50. *Sloane D.F.* The author's digressions in Ševčenko's "Hajdamaky": Their nature and function // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1978. – Sept. – P. 310-333.
51. *Smal-Stotski R.* Shevchenko and the Jews. – New York: Shevchenko Scientific Soc., 1959. – 11 pp. – (No 8).
52. *Smal-Stotski R.* Shevchenko meets America. – Milwaukee, Wisconsin, 1964. – 74 p.
53. *Stevens J.A.* Chevtchenko – the national poet of Little Russia / Arranged from Revue des deux mondes // *Galaxy*. – 1876. – Oct. – P. 537-543.
54. *Swoboda V.* Shevchenko and Belinsky Revisited. // *V. Swoboda*, R. Martin. The Slavonic and East European Rev. – 1978. – Vol. 56. – Oct. – P. 546-562.
55. *Taras Shevchenko, 1814–1861: A symposium* / Ed. by V. Miakovs'kyj and G.Y. Shevelov on behalf of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States. – The Hague: Mouton, 1962. – 302 p.
56. *Trommer M.* Ira Alridge, American Negro tragedian and Taras Shevchenko, poet of Ukraine: story of a friendship. – Brooklyne, N. Y., 1939. – 14 p.
57. *Ukrainian poets, 1189–1962.* / Sel. & transl. by C.H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. – Toronto: Univ. of Toronto press, 1963. – XXX, 500 p.
58. *Ukrainian literature in English: Articles in journals and collections, 1840–1965: An annotated bibliography* / Compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton: CIUS; Univ. of Alberta, 1992. – XII, 176 p.
59. *Ukrainian literature in English: Books and pamphlets, 1890–1965: An annotated bibliography* / Compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton, 1988. – 128 p.
60. *Ukrainian literature in English: 1966–1979. An annotated bibliography* / Compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton & Toronto: CIUS Press, 1999. – 528 p.
61. *Ukrainian literature in English: 1980–1989. An annotated bibliography* / Compl. by M. Tarnawsky. – Edmonton & Toronto: CIUS; Univ. of Alberta, 1999. – 464 p.
62. *Zaitsev P.* Taras Shevchenko: a Life / Ed., abridged and transl. by G.S.N. Luckyi. – Toronto: Published for the Shevchenko Scientific Soc. by Univ. of Toronto press, 1988. – IX, 284 p.

Отримано 27 вересня 2014 р.

М. Львів

